

Роль Ф. Прокоповича у реформуванні Московської православної церкви

Розглядається становище Московської православної церкви у першій половині XVIIIст.; аналізується діяльність відомого українського вченого Ф. Прокоповича у контексті його впливу на релігійні реформи Петра I.

Ключові слова. *Московська православна церква, релігія, синод, Духовний регламент.*

The article is considered on a position of Moscow Orthodox Church of the first century in the first half of the XVIII century; there is analyse of a true ukrainian scientist Ph. Prokopovich in the context of his influence on the religious reforms of Peter I.

Key words: *Moscow Orthodox Church, religion, Synod, Spiritualrules.*

Ф. Прокопович відомий український богослов, церковний діяч, філософ, історик, педагог, драматург, публіцист і видатний реформатор російської православної церкви.

Основним завданням цієї статті є аналіз та переосмислення діяльності Ф. Прокоповича у релігійній сфері і його впливу на розвиток православної церкви Російської імперії.

Питаннями релігійних реформ Петра I почали займатися ще дореволюційні вітчизняні вчені, такі як: І. Голіков, Т. Барсов, К. Харлампович, Н. Кедров, П. Пекарський, Е. Поселянин, С. Рункевич, Ю. Самарін, І. Соколовський, М. Востоков, М. Заозерський, П. Знаменський. Також потрібно відзначити праці радянських і сучасних вчених, серед яких можна виділити М.Павленка, К. Валішевського, І. Левченка, І. Смолича, Г. Шавельського, О.Карташова, В. Федорова, В. Нічик, В. Смірнова, Ю. Кагарлицького, П. Бухаркіна, І. Огієнка, Г. Федотова, М. Єрошкіна [7, с. 141].

Церковні проблеми, що виникли за реформ Петра I, потребували негайного і кардинального вирішення. Цар чітко усвідомлював, що митрополит С. Яворський (місцєблюститєль патріаршого престолу) для удосконалення церковного управління не підходить, як за світоглядом так і за переконаннями, що з кожним роком набували все більш консервативного характеру. Потрібно було терміново шукати відповідь на запитання: кому довірити роль реформатора російської православної церкви? Вибір було зупинено на ректорові Києво-Могилянської академії Ф. Прокоповичу.

Вперше московський цар серйозно зацікавився українським вченим у 1706 році, коли той виголосив промову із нагоди заснування Печерської фортеці. У 1711р. Ф. Прокопович був викликаний у царський табір під час Прутського походу для підняття бойового духу війська перед вирішальною битвою. Після двох зустрічей Петро I почав детальніше придивлятися до вченого і вивчати його. Цар, дізнавшись про зміст думок Ф. Прокоповича і переконавшись в його видатних здібностях, у 1716 р. викликав того до Петербурга. Там вчений спочатку виступив як проповідник-публіцист, виправдовуючи діяльність уряду і доводячи необхідність перетворень, а також висміюючи і сатирично викриваючи його противників. У 1718 р. Ф. Прокопович став єпископом псковським і одночасно головним ідеологом Петра I у справах духовного управління державою. Через його руки проходили, ним складалися, або, принаймні, редагувалися усі найважливіші законодавчі акти у справах церкви. Він, спільно з багатьма іншими українськими вченими і релігійними діячами писав, за дорученням царя, перекладав з грецької і латини релігійні книги, писав передмови і тлумачення до перекладів іноземних книг, підручники, богословські і політичні трактати [3, с. 114]. Ним написані передмова до Морського статуту (1719) і «Слово похвальне про флот російський» (1720), складений «Духовний регламент» (1721), «Оголошення» про чернецтво (1724), трактат «Про патріаршество», «Перше учення отроком» (1723), міркування «Про браки з іновірцями», «Про хрещення», «Про розкол», детальний коментар до «Статуту про престолонаслідування», – під

заголовком: «Правда волі монаршої у визначенні спадкоємця держави своїй» (1726) і багато іншого [3, с. 118].

Петро I, під безпосереднім впливом Ф. Прокоповича, дійшов висновку, що для повного підпорядкування владі й ефективного управління російською православною церквою необхідно створити колегіальний орган – Духовну колегію. Головним завданням українського діяча було складання проекту нового статуту православної церкви. 25 січня 1721 р. статут під назвою «Духовний регламент» був підготовлений Ф. Прокоповичем [10, с. 81].

Головним фактором, що спонукав заснувати Духовну колегію, було те, що при патріаршому церковному управлінні церква була відокремлена від держави, а патріарх за своїм значенням і впливом прирівнювався до царя. Петру I такий хід справ не подобався і він вирішив підпорядкувати церкву загальній системі державного управління, як одну з її гілок, а релігійне управління перетворити на колегію. Члени Духовної колегії, вступаючи на цю посаду, повинні були, окрім загальної церковної присяги, приносити особливу присягу на вірність цареві.

Петро I наказав зібрати підписи всіх архієреїв, а для цього прибути до Москви 1 травня 1720 р. Пункти збору підписів архієреїв були організовані також у Казані та Вологді. Регламент супроводжував полковник Давидов, якому було наказано, щоб його підписали всі єпископи та архімандрити, а хто не підпише, щоб дав письмове пояснення. Звичайно, ніхто не відважився піти проти волі царя [1, с. 246].

На основі наказу Петра I, Духовний регламент підписали 7 senatorів, 6 митрополитів, 1 архієпископ і 12 єпископів – всі архієреї Російської церкви, окрім Белгородського і Сибірського, а також 48 архімандритів, 15 ігуменів, 5 ієромонахів. Загальна кількість підписів з боку духовенства – 87 [1, с. 249].

Після того як полковник Давидов повернувся до Петербургу з усіма необхідними підписами під Духовним регламентом цей документ ніби-то набув канонічної сили. 25 січня 1721 р. Петро I видав маніфест про нову Духовну Колегію, а 14 лютого того ж року розпочав свою роботу Синод. «Духовний

Регламент» Ф. Прокоповича слугував уставом для новоствореного закладу [2, с. 16].

Згідно з маніфестом від 14 лютого 1721 р. Синод очолив президент, два віце-президенти, а також до його складу ввели чотири радника і чотири асесори. На практиці склад і структура його неодноразово змінювалися. Всі члени Синоду, включаючи президента, мали рівні голоси, кожен з них підлягав суду Синоду. Президент лише символічно представляв собою першого ієрарха, а на практиці не відрізнявся за своїми правами від інших членів Синоду. Будучи вищим адміністративним і судовим органом Російської церкви, Синод не мав влади патріарха, діяв від імені царя, отримував від нього до виконання укази і веління у всіх церковних справах. Присяга членів Синоду, що увійшла до «Духовного Регламенту» майже не відрізнялася від присяги військових і цивільних службовців, зобов'язувала вищих церковних ієрархів бути «вірними, добрими і слухняними рабами і підданими» царя, робити все, що призводить до зміцнення самодержавної влади. Так, члени Синоду зобов'язувалися повідомляти про будь-які одержані ними відомості «про шкоду... Його Величності інтересу, шкоду і збитки». Цар вважався «крайнім суддею» Синоду й іменувався, зокрема, «Христом Господнім». У 1901 р. Синод скасував цю форму присяги [1, с. 302].

Петро I для канонізації релігійної реформи 30 вересня 1721 р., звернувся до Царгородського патріарха Єремії з проханням благословити новий устрій російської Церкви та всіх членів Синоду. При цьому цар описав утворення Синоду так, що опустив усе, що видавалося б неканонічним, і вніс деякі зміни у текст «Духовного регламенту». Через два роки, 23 вересня 1723 р., реформу Петра I благословили патріархи Царгородський та Антіохійський, звичайно за відповідну «фінансову допомогу», а інші – зреклися [9, с. 35].

На чолі Синоду з 1722 р. став обер-прокурор, світська особа, що була «оком царевим» над усіма духовними справами. Влада обер-прокурора була дуже велика, а цар став фактичним головою Церкви, що, зрештою, за Павла I й було узаконено у 1797 р., як 43 стаття основних законів. В єпархіях незабаром було запроваджено відповідні установи, що пізніше звалися «Духовними

Консисторіями» (1841 і 1883 рр.). Їх очолили секретарі, які безпосередньо підпорядковувались обер-прокурору. Так царська влада цілковито запанувала над православною церквою в Росії [9, с. 42].

Після появи «Духовного регламенту» в інтелектуальному середовищі тодішньої Росії відбувся своєрідний розкол в аналітичних судженнях, оцінках та міркуваннях на перспективу. З одного боку, прихильники петровських реформ (А.Кантемір, В. Татищев, Г. Бужинський та ін.) сприймали «Духовний регламент» як просвітницький твір нової доби в церковних справах. Окремі іноземці з повагою та захопленням ставились до Ф. Прокоповича за його намагання наблизити Росію до Європи [12, с. 76].

Натомість, прихильники традиційного православ'я в Московії, Україні, інших церквах європейських країн вбачали у новаторському характері «Духовного регламенту» невігластво та плюндрування усталених релігійних догм. Для М. Родишевського «Духовний регламент» – це, насамперед, вираження вагомого розриву із стародавніми традиціями. Він стверджував, що задля виправдання Петра I, чиновників і представників церкви, які підписали цей документ, «Феофан одурив Государя і сенат, а духівництво підписалося не читаючи і під погрозами». Автор покладає на українського мислителя всю відповідальність за релігійну реформу. Саме М. Родишевський написав найвагомішу і систематизовану критику «Духовного регламенту» під назвою «Заперечення на оголошення про чернецтво, на Регламент духовний і на книгу про блаженства». Якщо оцінювати загальне ставлення богословів до праці Ф. Прокоповича, то майже всі визнавали її доказом неправославної орієнтації автора [4, с. 93].

Значення «Духовного Регламенту» у творчості Ф. Прокоповича виразилось, перш за все, у тому, що дана праця стала своєрідним збірником поглядів вченого на церковно-державні стосунки. Необхідно відзначити, що саме цей твір вченого був одним із перших юридично зафіксованих спроб знайти важелі взаємодії між церквою і державою.

Очевидно, що з двох сфер діяльності вчений, без коливань, віддавав перевагу державі. Хоча він і був сановником церкви, але державними справами цікавився значно більше, аніж питаннями релігії. Відомий російський історик П. Громов відзначав: «Сферою діяльності Прокоповича була держава, не дивлячись на те, що він був служителем церкви»[11, с. 9]. Згідно із цим Ф. Прокопович зосередив усі сили на підтримку церковної політики Петра I. На думку Н.Кедрова, «...де особливо Феофан надав важливу послугу цареві, так це у впровадженні Духовної Колегії та реформах щодо духовного відомства. У цій сфері діяльності Прокопович постає перед нами не лише як прихильник перетворювача, як його права рука, але як майже рівносильний реформатор» [11, с. 12].

Протягом першої половини XVIII ст. не лише єпископські кафедри, а й усі основні архієрейські посади в управлінні Російською церквою, зокрема у Священному синоді, обіймали вихованці Києво-Могилянської академії. Не менше як 200 випускників закладу в 1721 – 1750 рр. були настоятелями російських монастирів. За Петра I лише один єпископ був із росіян, всі інші вихідці з України [10, с. 301].

Феофан Прокопович – мислитель нового часу, цілеспрямований критик всього старого і віджилого в російській православній церкві, намагався розчистити і підготувати підґрунтя для тих хто продовжить реформування церкви і держави в імперії.

Джерела та література

1. Анисимов Е. В. Время Петровских реформ / Е. Анисимов. – Л.: Лениздат, 1989. – 496 с.
2. Архангельский А. С. Духовное образование и духовная литература в России при Петре Великом / А. Архангельский. – Казань: Типография Императорского университета, 1883. – 212 с.
3. Буранок О.М. Русская литература XVIII в.: Петровская эпоха; Феофан Прокопович / О. Буранок. – М.: Флинта; Наука, 2003. – 336 с.
4. Іваньо І.В. Теофан Прокопович / І. Іваньо // Філософська думка, 1970. – № 6. – С. 90 – 91.

5. Історія релігії в Україні: У 10-ти т. / За ред. А.Колодного, В.Климова. – К.: Світ знань, 2002. – Т. 3. Протестантизм в Україні. – 424 с.
6. Кедров Н. И. Духовный регламент в связи с преобразовательной деятельностью Петра Великого / Н. И. Кедров. – М.: Университетская типография (М. Катков), 1886. – 224 с.
7. Тихомиров П. Каноническое достоинство реформы Петра Великого по церковному управлению / П. Тихомиров // Богословный вестник. – М., 1904. - № 2. – С. 75 – 106.
8. Филарет (Гумелевский) Обзор русской духовной литературы / Филарет. – СПб., 1884. – 512 с.
9. Флоровский Г. В. Пути русского богословия / Г. Флоровский. – Париж: YMCA – пресс, 1983. – 600 с.
10. Флоровский Г.В. Западные влияния в русском богословии / Г. Флоровский // beseda.mscom.ru/ library. – 12 р.
11. Харлампович К.В. Малороссийское влияние на великорусскую церковную жизнь / К.В.Харлампович. – К.: Изд. книжного магазина М. А. Голубева, 1914. – 908 с.
12. Чистович И. А. Решиловского дело: Феофан Прокопович и Феофилакт Лопатинский. Материалы для истории первой половины XVIII в. / И. Чистович. – СПб.: Типография духовного журнала «Странник», 1861. – 95 с.
13. Чистович И. А. Феофан Прокопович и его время / И. Чистович. – СПб.: Типография Императорской Академии Наук, 1868. – 752с.
14. Шкіль С. Вплив ідей протестантизму на формування світогляду Феофана Прокоповича: дис... канд. філос. наук: 09.00.11 / Інститут філософії ім. Г.С.Сковороди НАН України. – К., 2004. – 172 с.
15. Шмурло Е.Ф. Критические заметки по истории Петра Великого / Е.Ф.Шмурло. – СПб.: Типография В. С. Балашева, 1900. – 256 с.
16. Шульженко Ф. П., Андрусак Т. Г. Історія політичних і правових вчень / Ф.Шульженко, Т. Андрусак. – К.: Юрінком Інтер, 1999. – 304 с.

Вікторія Фесенко

Польський державний театр в УРСР у 20 – 30-ті рр. ХХ ст. на тлі будівництва соціалістичної культури

Розглядається становище та розвиток театру польської етнічної меншини в УРСР у 20 – 30-ті рр. ХХ ст.

Ключові слова: польська етнічна меншина, УРСР, театр.